

УДК: 316.454.2

Анастасія Кіфа, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БУЛІНГУ В ПОЗАФОРМАЛЬНИХ ПІДЛІТКОВИХ ГРУПАХ

Прогресуюча відчуженість, підвищена тривожність, духовне спустошення підлітків призводить сучасну молодь до низького, надмірної жорстокості та агресивності. Досить часто піднімається питання булінгу в шкільному середовищі, з кожним роком кількість наукових робіт зростає, але питання булінгу в позаформальних та неформальних групах, є недостатньо вивченим.

Позаформальні підліткові групи можуть впливати на підлітка як позитивно так і негативно. Саме в таких групах у підлітків є можливість проявити себе та завоювати авторитет. Досить часто підлітки у яких з певних причин не склалися позитивні формальні відносини з іншими підлітками в рамках школи, є досить успішними з точки зору соціальних відносин в позаформальних підліткових групах.

Неможливо вирішити проблему булінгу локально лише в рамках школи, необхідний принципово новий та комплексний підхід до вирішення проблеми прояву булінгу в різних підліткових групах.

Ключові слова: булінг, неформальні групи, позаформальні групи, формальні групи, підліткові групи.

Мета: Висвітлити питання булінгу в позаформальних підліткових групах.

З кожним роком проблема булінгу в підлітковому середовищі набирає обертів. Система взаємовідносин в колективі є важливою для подальшого становлення особистості підлітка. Підлітки які стають жертвами булінгу, отримують психологічну травму різного ступеня тяжкості, що призводить до непоправимих наслідків та залишає слід на подальше життя людини.

Підлітковий вік один із найскладніших періодів в становленні особистості. Даний період є сенситивний до розширення та збагачення стосунків з ровесниками, тому центром життя для підлітка стає комунікативна діяльність. Л. І. Божович зазначає: якщо у молодшому шкільному віці основою для об'єднання найчастіше є спільна діяльність, то у підлітка, навпаки, привабливість занять та інтереси в основному визначаються можливістю широкого спілкування між собою [1].

Прагнення підлітків привернути до себе увагу товаришів, зацікавити їх і викликати симпатію може проявлятися по-різному: це можуть бути демонстрації власних якостей (як прямим способом, так і шляхом порушення вимог дорослих), а також блазнювання, кривляння, різні розважальні дії та розповіді небилиць [2].

Бажання домогтися визнання з боку однолітків утворює серйозний вплив на моральний розвиток підлітка. В рамках школи підлітку важко проявити себе. Шкільна система побудована таким чином що підлітки повинні бути однаковими. Шкільна адміністрація досить часто обмежує підлітка в його індивідуальних проявах. Ці заборони проявляються як у зовнішньому вигляді так і в трансляції позаформальної культури. Тому підлітки об'єднуються в неформальні або позаформальні групи, де вони можуть проявити себе, свій таланти, демонструвати цінності та "власну" культуру. Звичайно такі групи мають вагомий вплив на розвиток і становлення підлітка. Не варто відхиляти варіант прояву булінгу в неформальних або позаформальних групах. Це може виявитись більшою проблемою ніж шкільний булінг, так як прояв булінгу в школі він більш відкритий для дорослих та початок нездорових відносин в колективі може бути помічений вчителями. Натомість булінг в позаформальних та неформальних групах є досить закритим, тому неможливо зафіксувати початок нездорових відносин.

Питанням булінгу переймається багато науковців. В основному автори порушують питання шкільного булінгу.

Існує багато підходів до визначення поняття "булінг", але на нашу думку більш вдалим є Д. Лайна, який пояснює булінг як тривале фізичне або психологічне насильство з боку індивіда чи групи по відношенню до іншого індивіда, який не здатний захистити себе в даній ситуації [8].

На думку соціолога І.С. Кона, булінг – це залякування, фізичний або психологічний терор, спрямований на те щоб викликати в іншого страх і тим самим підпорядкувати його собі [4].

Перші масштабні дослідження в питанні булінгу були проведенні Д. Олвеусом та його колегами в 1970 р. В результаті досліджень було створено та апробовано програму запобігання булінгу. Подальші створені програми були розроблені на основі превентивної програми Д. Олвеуса [9]. Вказані дослідження проводились в рамках формальних підліткових або дитячих колективах, тобто в школах, питання булінгу в позаформальних та неформальних підліткових групах не було розглянуто.

Ми розуміємо що життя підлітка не обмежується лише сім'єю та школою. Існує багато інших груп де підліток себе проявляє та функціонує, займає певну ланку в груповій ієрархії. Наше дослідження було присвячене саме на вивчення феномену булінгу в формальних, неформальних та позаформальних групах. Ми задались питанням чи існує булінг в таких групах? Як він проявляється? Які типи відносин в цих групах?

В літературі розрізняють три види соціальних груп [6] – формальні, неформальні та позаформальні групи. В нашій роботі ми розглядаємо саме ці три групи, так як при проведенні дослідження однією з гіпотез було те що в рамках формальних відносин, наприкладі школи, в рамках позаформальних групах наприкладі графіті-райтерів та неформальних групах наприкладі дружніх компаній, прояв булінгу та характеристика учасників буде інакшою.

В даній статті ми розглядаємо особливості булінгу в позаформальній групі. Отже, апелюючи до даних понять, ми маємо на увазі таке:

Формальні групи – група, структура і діяльність якої раціонально організовані та стандартизовані згідно з точно приписаними груповими правилами, цілями і ролевими функціями [5]. Ефективність функціонування її забезпечується системою керівництва та контролю. Безпосереднє управління спирається на владні повноваження, розподілені відповідно до формально-статусної структури групи.

Позаформальні групи – система неформальних відносин, яка орієнтована на вирішення творчих задач в межах певних рамок та форм [3].

Неформальні групи – це вільно утворені малі соціальні групи людей, які вступають в постійну взаємодію для досягнення особистих цілей. Неформальні групи створюються шляхом взаємних симпатій, спільних інтересів, однакових прихильностей тощо. У неформальних групах об'єднуються люди, які відчувають потребу в приналежності, взаємодопомоги, захищеності, спілкуванні. Неформальні групи мають свої неписані правила

і норми поведінки, люди добре знають, хто входить в їх неформальну групу, а хто ні. В багатьох випадках неформальна група може мати на свого члена вплив, однаковий або більший, за формальну структуру [5].

В дослідженні брали участь різні позаформальні підліткові групи, а саме хіпхопери, графіті-райтери, рольовики (учасники історичних театральних ігор та стародавніх танців), туристична група. Вік респондентів різний (14–23 років), змішані по статевій ознаці.

В цих групах немає організаторів та керівників, всі групи відкриті, відсутні зафіксовані правила, графіки відвідування тощо. Санкціонування відбувається лише в рамках міжособистісних відносин, та не регулюється документально. Всі учасники груп є добровільними та діяльність групи виступає як основний інтерес кожного учасника.

В дослідженні прийняло участь 5 позаформальних підліткових груп. Загальна кількість опитаних осіб: 52 респондента, з них 10 хіпхоперів, 8 графіті-райтери, 7 учасників стародавніх танців та 12 учасників історичних театральних ігор, 15 учасників туристичної групи.

Під час дослідження були використані метод соціометрії для встановлення структури та функціонування досліджуваної підліткової групи; фокусоване групове інтерв'ю на встановлення наявності та прояву булінгу в позаформальних підліткових групах; ставлення учасників до булінгу; тест Т. Лірі на встановлення типу міжособистісних відносин.

Результати отримані по методиці соціометрія показали що в позаформальних групах немає чіткої ієрархії. Не можливо виявити явного лідера або аутсайдера. Проглядається рівні відносини між усіма учасниками, що підтверджує результати фокусованого інтерв'ю, в якому респонденти говорять про те що в групі не може з'явитися аутсайдер, тобто індивід не може перебувати в статусі аутсайдера, він одразу, добровільно перестає бути учасником позаформальної групи. Також опитувані говорять про те що іноді з деякими учасниками зв'язок стає слабшим, в результаті чого соціометрія показала деяких членів групи як нейтральними, але під час фокусованого інтерв'ю респонденти пояснюють такий факт як тимчасовий, приводячи приклад коли є проблеми з навчанням, вони не мають достатнього часу на зустрічі з іншими учасниками, досить частою причиною є недостатність коштів для проведення вільного часу, тощо.

Але як пояснюють самі учасники позаформальних груп при поверненні до попередньої активності індивіда він відновлює попередні позиції.

Дані неформальні групи є між собою досить згуртованими, у всіх опитуваних групах спостерігається потужне відчуття приналежності до позаформальної групи. Це проявляється в одязі, способу поведінки, життєвої філософії, способі проведення вільного часу тощо.

По результатам фокусованого інтерв'ю в позаформальних підліткових групах зі слів респондентів були виявлені такі факти:

- Булінг – це негативний психологічний груповий вплив на індивіда;
- Наслідки булінгу – це суїцид, відмова від їжі, порушення сну, тривожність, депресія;
- Прояв булінгу різноманітний. В основному це ігнорування, кібер-булінг, фізичні розправи, сексуальні домагання, насмішки, саркастичні висловлювання, неконструктивна критика;
- Булінг не проявляється в рамках неформальних підліткових угрупав, але проявляються конфлікти з іншими, подібними групами.

Під час групового фокусованого інтерв'ю респонденти часто на запитання відповідали виходячи з порівняння своєї позаформальної групи з формальною групою до якої вони належать в школі.

Було виявлено що більшість респондентів позаформальної групи в рамках формальної групи є тим чи іншим учасником булінгу. Тобто кожен член групи в рамках формальних відносин може виступати як жертва, як агресор, помічник агресора або спостерігач. Не дивлячись на цей факт в рамках позаформальних відносин всі підлітки вказують на те що булінгу в їх позаформальній групі немає.

Більшість респондентів вказують на те що досить часто проявляється міжгруповий конфлікт, цькування тощо. Причинами цього часто виступають різні погляди на предмет творчості, традиції та культури до якої належать позаформальні групи. В даному випадку конфлікти проявляються у вигляді образ, агресивної поведінки, сарказму, кібер-булінг та розповсюдження чуток, знецінення групової творчості.

Проаналізувавши дані, що отримані за тестом міжособистісних відносин Т. Лірі, нами були отримані результати, які представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Результати оцінки рівня відношень за методикою Т. Лірі

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
Хіп-хопери	7	6	7	5	8	7	8	10
Графіті-райтери	6	5	4	7	5	6	10	7
Туристична група	7	7	8	4	6	9	13	10
Учасники стародавніх танців	6	5	4	5	8	6	9	6
Учасники історичних театральних ігор	6	4	4	6	10	8	11	8

Аналізуючи табл. 1, можемо бачити, що туристична група відрізняється більш вираженою доброзичливістю (13 балів); це можна пояснити тим що учасники групи досить багато часу проводять разом та бувають в екстремальних обставинах, де необхідна підтримка, допомога, впевненість в один одному. Також ми бачимо що у цій групі найнижчий показник по шкалі "підозрілий" (4 бали), тобто такі учасники відкриті, довірливі, зацікавлені в групових процесах. Така група згуртована, дружна, індивідуальні проблеми та переживання можуть ставати груповою турботою. В таких групах як

правило не може виникнути булінг, а будь-які конфліктні ситуації є проблемою всієї групи.

Продовжуючи аналізувати табл. 1, бачимо що найменш виражені показники в групі учасників стародавніх танців та учасників історичних ігор, по шкалі III "агресивність" (4 бали). Це можна пояснити тим що учасники є творчими людьми, вони заглиблюються в інші ролі та в різних персонажів, для цього необхідно бути м'якими та чутливими, працювати в команді, відчувати підтримку один одного. Під час творчої діяльності їм доводиться підкорятися режисеру та бути поступливими.

У графіті-райтерів також даний показник є найменшим (4 бали), це можна пояснити тим що творчі люди свій негатив та агресивність виражають в творчості, в даному випадку в графіті, в історичних танцях та історичних постановках.

Також низьким показником по шкалі "егоїстичний" (4 бали) є у учасників історичних театральних ігор, це пояснюється тим що під час театральних постанов задіяні багато учасників, тому необхідно підстроюватися, бути чутливим та відкритим до інших учасників постановки.

Всі актори, даної неформальної групи орієнтовані на спільний результат та успіх, а не на власний успіх та амбіції.

В результаті отриманих даних була сформована діаграма, в якій представлені середні показники типів міжособистісних відношень в позаформальних групах, які включають в себе: I. Авторитарний, II. Егоїстичний, III. Агресивний, IV. Підозрілий, V. Підпорядкований, VI. Залежний, VII. Дружелюбний, VIII. Альтруїстичний [7].

Максимальний бал кожного рівня – 16. Кожен рівень має 4 ступені прояву. I ступінь – 0–4 балів – низький (адаптивна поведінка); II ступінь – 5–8 балів – помірний (адаптивна поведінка); III ступінь – 9–12 балів – високий (екстремальна поведінка); IV ступінь – 13–16 балів – екстремальний (до патології поведінки).

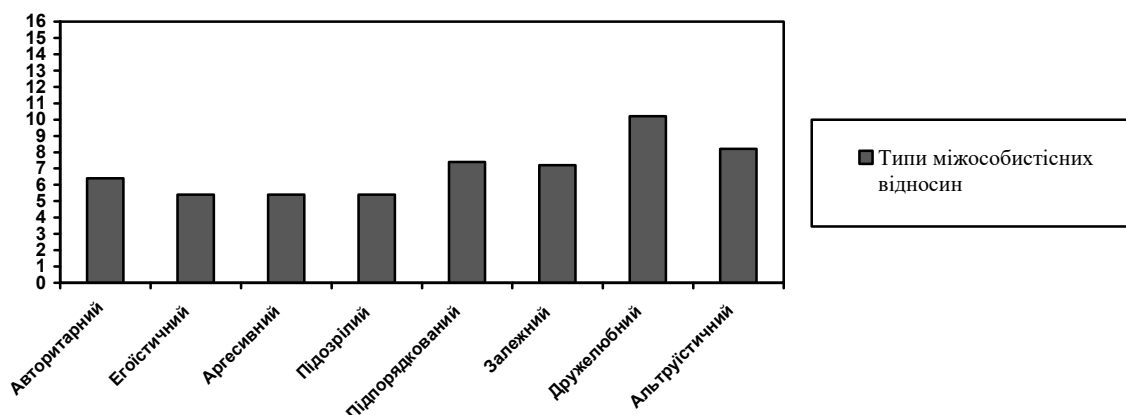

Рис. 1. Середній показник по типам міжособистісних стосунків за методикою Т. Лірі

Виходячи з вище представлені діаграми, ми можемо зробити висновок що у підлітків в позаформальних групах більш виражений "доброзичливий" тип (10,2 бала) міжособистісних відносин. Такі респонденти дружелюбні, відкриті до інших, зацікавлені цілями та бажаннями групи, компромісні та притримуються правил. Вище зазначений тип міжособистісних відносин в позаформальних групах є переважаючим, показники за даною шкалою є високими, отже, для таких підлітків характерна екстремальна поведінка.

Менш виражений "альтруїстичний" тип (8,2 бала) міжособистісних відносин. Такі підлітки характеризуються відповідальністю, м'якістю, толерантністю. Такі діти здатні підтримати, співчувати, уважні до почуттів та переживань інших.

"Підпорядкований" тип міжособистісних відносин (7,4 бала) підлітки які належать до даного типу відносин характеризуються як сором'язливі, емоційно стримані, здатних до підкорення, не мають власної думки. Для таких підлітків необхідний лідер. Як правило представники даного типу залежать від думки інших.

"Залежний" тип (7,2 бала) підлітків характеризується невпевненістю в собі, конформні, м'які, боязливі, безпомічні не схильні чинити супротив, очікують допомоги від інших, для таких підлітків необхідний "рятівник", "захисник".

"Авторитарний" тип (6,4 бала) характерний для підлітків схильних до лідерства та суперництва. Вони напегливі, впевнені у собі та в своїх силах, незалежні.

"Егоїстичний" тип (5,4 бала) представники даного типу є помірно егоїстичними, зацікавленими на собі та на власних інтересах підлітки. Потребують відчуття переваги над іншими та захоплення в очах інших.

Підлітки, які належать до "агресивного" типу (5,4 бала) міжособистісних відносин, як правило, прямолінійні, вимогливі, вперті, дратівні, настирливі, перекадуть відповідальність та вину на інших, нетерпимі, досить часто не толерантні. Але агресивність в даних опитуваних позаформальних групах помірно виражена (5,4 бали) тому в таких групах відсутня екстремальна агресивна поведінка.

До "підозрілого" типу (5,4 бала) відносяться сором'язливі, відносно замкнуті, невпевнені у собі, не довірливі, скептичні, скриті, підлітки. Свою невдоволеність та агресію виражають вербально. З помірною критичністю відносяться до соціальних явищ та до оточуючих людей.

За допомогою формул ми виявили показники по двом основним параметрам "домінування" та "дружелюбність", завдяки чому ми зможемо виявити основний тип взаємовідносин в позаформальних групах.

Таблиця 2

Результати параметрів "Домінування – Доброзичливість"

	Домінування	Дружелюбність
Хіп-хопери	1,8	5,2
Графіті-райтери	0,3	6,7
Туристична група	3,8	11,6
Учасники стародавніх танців	-2	6,4
Учасники історичних театральних ігор	-5,4	11,2

Отже, виходячи із результатів, що представлені в табл. 2, бачимо, що для всіх опитаних позаформальних груп характерний доброзичливий тип взаємовідносин.

Проаналізувавши літературу та дані, що були отримані в результаті дослідження, можна зробити висновок, що явного ієрархічного розподілу в позаформальних підліткових групах не існує. Це можна пояснити тим, що основний інтерес об'єднує підлітків, вони намагаються вдосконалювати себе, вчать та розвивають один одного, вони рівні в своїй групі і це їх власний вибір.

Також нами не було зафіксовано прояву булінгу в таких групах; це можна пояснити тим, що добровільний вибір групи не змушує підлітка терпіти та зустрічатися з однолітками які йому не подобаються. Підлітки об'єднані ідеєю та традиціями певної культури, для них це спосіб життя.

Важливим фактом є те, що внутрішньогрупові правила – це результат підліткових висновків та ініціатив, а не нав'язані дорослими інструкції.

Безконтрольність та самоорганізація підлітків виявилась більш ефективною ніж задана система шкільних відносин. В даних групах немає сенсу застосовувати санкції, вирішення конфліктів відбувається за рахунок творчих проявів (творчої конкуренції) або за допомогою посередників (інших учасників). Також важливим моментом в позаформальній системі відно-

син є те що в конфлікт втручається вся група з ціллію конструктивного вирішення проблемного питання. Тобто, цінністю для позаформальних груп є не лише культура до якої вони належать, а і сам склад групи, дружні міжособистісні відносини.

Середні показники за шкалами тесту Т. Лірі є помірними та поведінка в позаформальних групах адаптивна, тому в таких групах виникнення булінгу майже неможливе.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Божович Л. І. Проблеми формування особистості: психологічні праці / Л. І. Божович. – М.; Вороніж : Ін-т практичної психології, 1995.
2. Волков Б. С. Вікова педагогіка / Б. С. Волков. – М. : ЕКМОС, 2004.
3. Кабаченко Т. С. Психология управления : Учебное пособие / Т. С. Кабаченко. – М. : Педагогическое общество России, 2000.
4. Кон И. С. / И. С. Кон // Семья и школа. – 2006, № 11.
5. Кузьменко Т. М. Соціологія. Навч. посіб. / Т. М. Кузьменко. – К. : Центр учбової літератури, 2010.
6. Павленок П. Д. Основы социологии и политологии / П. Д. Павленок, Е. В. Куканов – М. : Форум, Инфра-М, 2007.
7. Пугачев В. П. Тесты, деловые игры, тренинги в управлении персоналом / В. П. Пугачев. – М., 2003.
8. Lane D. A. The Impossible Child, Stoke-on-Trent / D. A. Lane. – Trentham Books, 1990.
9. Olweus D. Bully/victim problems among schoolchildren: basic facts and effects of a school based intervention programme / D. Olweus // The Development and Treatment of Childhood Aggression / K. Rubin & D. Pepler (eds). – Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1989.

Стаття надійшла до редколегії 17.11.16

Кифа Анастасія, аспірант,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ БУЛЛИНГА В НЕФОРМАЛЬНЫХ ПОДРОСТКОВЫХ ГРУППАХ

Прогрессирующая отчужденность, повышенная тревожность, духовное опустошение подростков приводит современную молодежь к цинизму, чрезмерной жестокости и агрессивности. Довольно часто поднимается вопрос буллинга в школьной среде, с каждым годом количество научных работ растет, но вопрос буллинга в неформальных и неформальных группах, остается недостаточно изученным.

Неформальные подростковые группы могут влиять на подростка как положительно так и отрицательно. Именно в таких группах у подростков есть возможность проявить себя и завоевать авторитет. Достаточно часто подростки у которых по определенным причинам не сложились положительные формальные отношения с другими подростками в рамках школы, является достаточно успешными с точки зрения социальных отношений в неформальных подростковых группах.

Невозможно решить проблему буллинга локально только в рамках школы, необходим принципиально новый и комплексный подход к решению проблемы проявления буллинга в различных подростковых группах.

Ключевые слова: буллинг, неформальные группы, неформальные группы, формальные группы, подростковые группы.

Kifa Anastasia, post-graduate,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTIC BULLYING IN NONFORMAL TEENAGE GROUPS

The progressive alienation, increased anxiety, spiritual desolation modern teenagers leads young people to cynicism, excessive violence and aggression. Quite often raised questions bullying in the school environment, every year the number of scientific publications is growing, but the question bullying in non-formal and informal groups are poorly understood.

Non-formal groups of teenagers can affect teenager both positively and negatively. It is in these groups of teenagers have the opportunity to prove themselves and gain prestige. Quite often, teenagers who for some reason have not established formal positive relationships with other teenagers in the school is very successful in terms of social relations in non-formal teenage groups.

Bullying problem can not be solved locally only in the school, needed a completely new and comprehensive approach to the problem of display bullying in various teen groups.

Keywords: bullying, informal groups non-formal group, formal group, teen group.

УДК: 159.923.2

Олександра Когут, канд. психол. наук,
Донецкий юридический институт МВС України, Кривий Ріг

ПСИХОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ У КРИЗОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Стаття присвячена дослідженню моделей адаптації особистості у кризовому суспільстві в аспекті розвитку психологічної культури особистості.

Ключові слова: світогляд, внутрішній конфлікт, соціальний невроз, мотиви, духовні цінності, смисли, переживання, ідеї, гармонічний розвиток, навички соціальної поведінки, особистісний ріст, рефлексивне мислення, нерелігійне споглядання.

Актуальність обраної теми є очевидною, адже політичні, соціальні, економічні, цивілізаційні зміни формують ряд проблем, успішне розв'язання яких потребує

розвитку нових особистісних якостей необхідних для адаптації людини у кризовому суспільстві. Зміни, перш за все, впливають на формування невизначеності

© Когут Олександра, 2017